

JOSE MANTEROLA, EGILE ETA ERAGILE

Donostia, 1984-IV-27

Juan San Martin

Donostiar ospetsuen artean tokirik gorenetakoa merezi du Jose Manteolak, bereziki gure kulturgintzaren munduan eta euskara zuzpertzez. Horregatik, legezko zitzaion Euskaltzaindiari bere heriotzaren mendeurrenez omalditxo hau eskaintzea.

Aurtengo martxoaren 23an bete ziren ehun eta hogeitamabost urte Jose Manterola hiri hontan Narrika kaleko 1ean jaio zela eta San Bizenten bataiatu. Laburra izan zen beretzat mundu hontako bizitza, baina bere iragan laburrean zenbat lan on egin zuen ez da hain erraz neurtzekoa. Denboraz izan zuela diot bizitza laburra, ez ordea ekintzaz. Bere lana ikusirik argi dago denbora labur hura ongi aprobetxatu zuela eta edonori zaio luze; baina jakin zazue 35 urte bete gabe hil zela, 1884ko otsailaren 29an, intelektu lana hain buruz bete zuen gizona. Donostiako Santa Maria elizan egin ziren bere animaren aldeko hiletak. Gazte joan zen, baina bere gogo utzi zuen ondorengo baitan, euskaldungoak iraun zezan. Eta gaur egungo euskaltzaleok ezin esan berari ezer zor ez diogunik.

Manterola erromantikoko giroan hasia eta hezia zen. Gaztetxotatik txertaturik zeraman gogo suharra bere herri hontako gauzen alde eta hortarako jakintza sendoz jabetzen ahalegindu zen lehenik, ondorean frutu onak eskaini ahal izateko asmoz. Bere aita, Gregorio Manterola, diputadu jenerala izan zen, jakintzaz nahiko ondo hornitutako gizona. Jose berak Bergarako Seminario hartan egin zituen batxiler ikasketak, Valladolid, Zaragoza eta Madriden jarraitzeko Filosofia y Letras karrera bukatu arte. Haurtzarotikakoa bai zuen literaturarako zaletasuna, eta estudioak amaitu baino lehen hasi zen Madrideko *El Resumen* aldizkarian idazten, gero foruzaleen *La Paz*-en eta liberalen *Aurrera* aldizkarietan gure herriaren defentsaz kolaboratzeko. Lehen liburua ere gaztetxo zela burutu zuen: Gipuzkoako gida esku-liburu bat argitaratuz 1871. urtean, artean hogetabi urte baizik ez zituela. Handik bi urte barru *Diario de San Sebastián*-en zuzendaria zen. Laster lortuko zuen Donostiako Biblioteka Munizipalaren zuzendaritza. Eta, horrez gainera, Instituto Nacional de Segunda Enseñanza-ko irakasle zen.

Erromantiko giroaren seme zela esan dugu. Oroi Iztueta eta Chahok ereindako hazia Bilintx eta Iparragirrekin loretua zela. Hortik aurrera, erromantikoaren gailurrean aurkitzen direnetakoa dugu Jose Manterola eta bere ekintzarik handiena *Euskal-Erria* aldizkaria sortzean eta bere inguruan garai-ko jakitun eta idazle guziak biltzean datza. Bildu ere, mugaren bi alderdietako euskaltzale eta euskalariak bildu zituen. Horrela egin zen aldizkari hura bere izenaren jabe. Eta, gure kulturgintzan ari zirenek lehen aldiz izan zuten elkar-turik lana egiteko aukera. Gero etorriko ziren ikerketaz eta politikaz ikuspegi berrituagoak eskainiko zituztenak, baina uka ezinezkoa zaigu berpizkundea-ren hasieretan zein garrantzitsua izan zen Manterolaren lana.

Egia esan, ziorik ez zitzaion faltatu bere gazte denboran. Hurbildik eza-gutu zuen karlisten bigarren gerratea, bertako lekukotasunik ere eman zuen kronika gisa *Diario de San Sebastián* hartan; baina egiazki bultzarazi zuena foruen galerazpena izan zen. Berez pizturik zekarren gogoari su eman bai zion 1876. urteko uztailaren 21ean Espainiako gobernua gure foruak erago-tziko zituen legea eman zuenean. Egun hortan, bere zuzendaritza pean argita-ratzen zuen *Diario*-an berri ematean, orla beltzez agertu zuen, azpian honako hau iragarri: "Los fueros han muerto!" "¡Vivan los Fueros!". Hori zelata, Institutoko irakasletzatik bota zuten. Baina hortik hartu zuen euskal gaietan lehen baino sutuago aritzeko indarra. Jarrera horren lehen agerpena izan bai zen *Cancionero Basco* (1977) zeritzan bildumaren publikatzea.

Entzutea dugu, eta nonbait irakurri ere bai, Manterolak, erreakzionario gisa jokatu zuela geroztik. Holakorik gertatzen baita erreakzionario hitza oker erabili nahi dutenen artean. Baina, erreakzionario izateko ez dugu uste idea atzerakoen aldekoa zenik. Cadiz-ko Konstituzioa aurrerakoa zen oraindik feudalismopetik irten gabe zeuden herrientzat; baina, 1812an inglesen *Habeas corpus*-ean oinarriturik egin zen lege hura inork ez digu frogatu gure herri honentzat lege zaharreko foruak baino hobea zenik, Gure egunotan ere gertatzen zaigu holakorik. Baina, gauza bat da reakzioa eta oso beste bat kontraekintza. Eta, kontraekintza zen Manterolaren bidea, inposatu nahi zutenen kontra eta bere herriaren alde. Horrela agertu zuen bere gizontasuna. Garai hartan Madrid-eko Congreso eta Senado osatzen zuten gehienek, aldeantaz, gure lege zaharrei buruzko ez jakintasuna baizik ez zuten agertu. Eta, oraindik hemen gabilza orduko okerrak zuzendu ezinik.

Manterolak, bere kontraekintza hori alderik zuhurrenetik eraman zuen, bake bidez eta kulturgintzaz.

Fr. Michel eta M. J. Sallaberryk egin zituzten kanta bildumen jarraian etorri zen Manterolaren *Cancionero basco*, kanta zahar eta aintzinako euskal poeten lanak bilduz eta argitaratuz. Taxuz bete zuen lan hori, bere denborako poeta euskaldunenak ere gehituz. Bilintxen zenbait lan ere betiko galduko ziren berak jaso ez balitu. Aurkeztean, doinua zutenak pentagramaz jartzeaz gainera, batzutan egileen biografiak ipiniaz eta beti filologia oharrez aberas-tuak edo zenbait aburu erantsiz. Gaztelerazko itzulpena ere jartzen zien eta inoiz frantsezezkoa ere bai.

Garai hartan eta aldi berean, Lapurdiko Urruña eta Saran bazen eskualzale mugimentua; bestalde, Iruñeko Asociación Euskara de Navarra hasia zen lanean eta *Cancionero Basco* baino urte bete geroago sortu zuten *Revista Euskara* (1878-1883); Araban ordea, Fermin Herrán-en inguruan ari ziren; eta, Bilbo aldean ere lo ez zegoela aitortu behar da. Hala ere, euskararentzat Manterolaren ekintza zen probetxuzkoena. R. Becerro de Bengoak hara nola agertu zuen bere iritzia, 1880. urtean, *Irurac-bat* aldizkarian: “Don José Manterola, que con una entereza y un corazón de un gran éuskaro ha repartido, no sólo por los hogares del país, sino por todos los pueblos del mundo civilizado, do quier que hay bibliotecas y librerías, esos albums originales, que contienen las producciones de nuestros poetas, por él traducidas y comentadas con exquisito acierto y esmero y que llevan el sencillo título de *Cancionero Basco!* Las páginas de este libro se devoran, no se leen, por cuantos conocen la lengua de Larramendi y de Garibay, y a través de las estrofas, con la traducción a la vista, tratan de contemplar con creciente curiosidad, los que ignoran el vascuence, a los desconocidos y originales poetas de la apartada tierra. Para todos tiene, en efecto, misterioso y especial atractivo este libro”.

Hemen, euskaldunak harriturik gelditu ziren euskara idatzian hainbeste lan eder ikusteaz eta gainerakoak ere euskarazko literatura errespetu gehiagoz begiratzeko hasi ziren. Lastima kanta haiek eskoletan ez erakastea; lastima, benetan, euskaldunoi gure erotikako literaturaren berri haurtzarotik ez emana. Orain, ehun urte igaro ondoren gabiltza huts hori zuzendu nahian eta, zoritxarrez, ez borrokarik gabe.

Cancionero basco hura hiru urtez bukatzean beste lan handiago bati oratu zion, bere ekintza guzietatik emankorra sortuz 1880. urtean: *Euskal-Erria* aldizkaria.

Manterola ohartzen zen kulturagintzaz zeregin handia bete beharrean ginela. Garai hartako idazlerik gehienak aldizkariaren inguruan bildu zituen, eta hura ere ez zen mugatzen Gipuzkoan; Euskal Herriaren zazpi aldeetakoek ez ezik euskalari arrotzek ere beren lanekin parte hartu zuten. Aldizkariaren orrialdeetan orotarik bildu zuen: arkeologia eta historia ikerketetatik, ohitura eta etnografia zein ahozko literatura bilketetatik sorketazko literaturagintzara arte. Gainera, kontu handia izan zuen politika arazoekin nahastu gabe ibiltzeaz, gehiengoaz baliatzearen. Horregatik, bertan idatzi zutenetakoak ditugu, besteak beste: Arzak, A Arana, K. Etxegarai, Otaegi, Arrese eta Beitia, Artolatarrak, Elizanburu, Iraola, S. Baroja, E. M. Azkue, ... euskaraz lanak argitaratu zituztenen artean, eta erdarazkoetan: A. Trueba, Iturralde y Suit, Delmas, P. Egaña, F. Baraibar, F. Sagarminaga, Bonaparte printzea, W. Webster, Julien Vinson, A. d'Abbadie, A. Campion eta abar.

Euskal-Erria aldizkarian gai interesgarri guziek izan zuten lekua, Wentworth Webster-ek aitortu zuenez, gure literaturaz, musikaz, kondairaz, herri jakintzaz eta abar zerbait jakin nahi zutenentzat ezin zela artxibategi hoberik ukan *Euskal-Erria* aldizkaria baino.

Bere lan hori aurrera eroan ahal izateko, egia esan, Antoine d'Abbadie eta Achille Fouquier-ek beren agiritegi eta liburutegiak erabiltzeko atea idekiz aukera guziak eskaini zizkioten. J. Vinson eta L. L. Bonaparte printzearengandik ere agiri eta aholku laguntzak jaso zituen. Egiazki, *RIEV* aldizkaria eta Eusko Ikaskuntzaren sorrerazko aurrerapena izan zen *Euskal-Erria* aldizkaria, euskalari guziak bilduz gure herriari buruzko lanak erarik orokorrenez ematen erakutsi zigunez.

Inguruan langile laguntzaile onak izan bazituen ere, guziak elkartuzko gidaritza erakutsi zigun. Horregatik, bere heriotza geroztik ere frutu onak ematen jarraitu zuen hazia ondo eraginik utzi zuen landarak. Gidaritza onaren ondorioa zen. Iraolak ongi esan zuen Manterolagatik, "gure gidari eta argia". Itxura batean, *Euskal-Erria* aldizkariaren jarraipenak ez zuen izan inolazko eragozpenik bere bidean ihardutzeko. Bere ordez, lankide izan zuen Antonio Arzak geldituko zen aldizkariaren arduradun, baina maisuaren hutsunea omenezko liburuaren sarreran agertu zuen: "Negarrak paperean arrastorik utziko balu, ez nuke tinta bearrrik itz oek izkribatzeko..." esanaz hasi bai zuen eresi kutsudun hiletazko artikulu hura.

Bazen beste ekintza bat ere *Euskal-Erria* aldizkariaren babespean sortzaile izan zena. Sortzaile ez ezik antolakizunak ere beren lepotik eraman zituen: Euskarazko itz-jostaldien Batzarrea (Consistorio de los Juegos Florales) zeritzana, 1882an programatua. Egia esan, d'Abbadiek sortu zituen Euskal Jaiak (Fiestas euskaras) antzerako zerbait zen, behar bada ez hain garrantzitsua; baina gure gizon burutsua bere eskuz behar bezala gidatu baino lehen hil zen. Honen egitekoa, literatur, musika eta pintura lehiaketetarako deiak.

Idea handiak zituen eta proiektu bat bestearen ondorean emanaz joan zen bere bizitza labor hortan. Herioa hurbil zetorkionik jakin gabe eta presaka.

Baina, otoi, eragilez gainera egile ere bazen, aldizkariaren zenbaki guzietan anitz idatzi zuenez. Frutu onik eskaini zigun arlo hortan ere. Bere lan horietatik ezer goraiatzekotan "Apuntes necrológicos" eta "Autógrafo y noticias", "Curiosidades bascongadas" eta "Efemérides basco-nabarras" sailak dira gogoangarriak, Euskal Herriak eman dituen era askotariko pertsonaien berriak eman bai zituen. Euskal idazleentatik toki berezia izan zuten Axular, Mendiburu, Larramendi, Etxeberri Sarakoa, Iparragirre, Pascual Iturriaga eta beste zenbaitek. Horien bizitza eta lanei buruzko berriez gainera ikerketarik ere eskaini zigun. Adibidez, bera izan zen Sor Luisa-ren *Gabon sariak* lehen lehenik Muniberena zen ustea zabaldu zuena.

Euskara idatzian ere ez zen labor gelditu, artikulu eta saio asko idatzi zituen, beste zenbait itzulpenez gainera, horien artean Teocrito eta Anacreonte griego klasikoetatik. Euskaraz eta gazteleraz, XIX. mendean lehen partetik Donostian egin izan ziren ihauterieri buruz ere idatzi zuen.

Bestalde, sorketazko literatura lanak ere egin zituen eta aipatzekoak dira poema hauek: Itanasia, Amalauduna, Aita Mendiburu, Somaketa, Munduko esamesak, Kantauria eta epika gisa, latinez titulaturaz idatzi zuen poema luzea, *Post tenebras spero lucem*.

Manterolaren beste alderdi bat, gure artean ez hain ezaguna, hizlari polemistarena da; bereziki foruen eta euskararen alde nabarmendu zen Donostiako Ateneoan. Garai hartan Joakin Jamar omen zen Ateneo hartatik igaro zen hizlari bizi, argi eta polemikoena; arrazoi bidez apenaz inork menderatzen zuen. Jose Goikoa buru zela mahai-inguru bat eratu omen zuten, euskara bai ala ez, eztabaidatzeko. Mahaikide ziren Jamar, Serafin Baroja, Egoskozabal eta gure Manterola. Publikoaren aurrean haizetu zuen Jamar jaunak: “¿Hasta qué punto es cierto que encierra un gran interés la conservación de la lengua euskara? ¿Hay realmente un interés en conservarla y procede que se hagan serios esfuerzos para ese fin?”. Hitzetik hortzerako ihardespenak izan omen ziren Jose Manterolarenak, euskararen garrantzia agertuz eta bere berbizkundearen premia azalduz. Bere argudioak hain arrazoizkoak eta hain zorrotz esanak omen ziren, Ateneoko entzuleen aldetik inoiz ez omen zen jaso halako txalorik.

Gertakari horiek, gaurko gaiak balira bezala agertzen zaizkigu. Euskara, gure herriaren arima iduritzen zitzaion Manterolari: Hizkuntzaren heriotza eta Euskal Herriarena batean ikusten zuen. Gaur egun ere, askorentzat hala da. Gaurko zoritxarra ordea, idea hori ontzat hartzen dutenek ere, gehiengoan gazteleraz mintzo direla. Ez da erraz igartzekoa euskarak zein duen bere etsairik handiena, bere kontra dagoena ala asmoz alde egonarren ez ikasi eta ez mintza, besteren arazoa balitz bezala jokatzeko duena. Baina, gaur hemen Manterolaren jokabidea interesatzen zaigu.

Manterolaren ikuspegia oso zabala izan zen, ideak argi eta garbi zituen, bere denborako beste euskaltzale batzuk bertsolaria mesprezuki erabiltzen zuten garaian, berak bertsolari saioak antolatzeari eman zion, sariak jarri ere bai, eta beretan epaimahaiko izan. Kultur maila guziak probetxugarritzat zituen, zein *élite*arena hala populuarena, eta euskal literaturak guziak behar zituen.

Bere heriotza uste gabekoa izan zen eta laster zabaldu zen berri beltza Euskal Herriaren zazpi alderdietara. Eragin handia izan zuen. Horren oihartzuna hara nola adieraziz aditzera eman zuen Klaudio Otaegik: “Lapurditikan Ebroraño, ai! tristero dago guzia”. Orduko euskaltzale eta abertzaleen bihotzak ilundu ziren, eta bere publikazioetan lankide zirenek galera haren sentipenez, bat-bateko bilduma eskaini zioten. Bilduma hartan bada eresi hunkigarririk, baita ere bere jokabide zintzoa zorrotz agertzen duenik. Horietako adibide bat Arturo Campion Euskaltzaindiaren sortzaile eta Manterola hil zen urte berean *Gramatica bascongada* publikatu zuenarena dugu. Gaur oraindik ez datorkio hain gaizki eta merezi du hemen irakurtzea; hara zer zioen:

“La manifestación más enérgica de la personalidad de un pueblo, el testimonio más elocuente de la supervivencia de una raza, el instrumento más poderoso de las reivindicaciones nacionales, es el lenguaje: un idioma es una frontera.

Al convertir José Manterola todos los rasgos de su espléndida inteligencia hacia la lengua euskara, fue un gran patriota.

Su nombre fue limpio espejo de los buenos que defienden al país basconavarro y anatema de los villanos que sirven o ayudan a sus perseguidores, o transigen con sus enemigos. ¡Bendito sea!”.

Gainerakoan, omenezko liburu hartan, laudoriorik ez da falta.

1902. urtean, Donostiako kale bati bere izena jarri zitzaion, Baina, euskaltzaleok ahantzirik ez ote dugu eduki?

Berak utzi zigun hilburukorik onena, euskal literaturaren zabalkundez eta indarberritez *Cancionero basco*-z gainera, *Euskal-Erria* aldizkaria eta honen jarraipena izan ziren. Ordurarte, gure intelektu jendea oso sakabanaturik ibili zen eta bere eraginezko lanetatik datorkigu bilduz eta elkarlanez ari tzea, ekintza haietarako kideak ondo hezituak jarri zituzenez. Aldizkariaren zuzendaritzan honako hauek izan ziren, elkarren jarraian: A. Arzak, F. López Alén eta T. Altzaga. Azkenik, bizitza labur hartan aski egin ez balu bezala, bere paper argitaratu gabeen artean aurkitu ziren, besteak beste, 1877an osatu zuen bilduma interesgarri bat, “Refranes y proverbios”, 1911.ean *Euskalerrriaren Alde* aldizkariak argitaratuko zuena. Nonbait, El Cid Campeador bakarrik ez zen hil eta gero ere batallak irabazi zituen. Kulturazko batalletan behintzat, kontuan hartzekoa dugu Manterolaren lana. Bere heriotza min sendagaitza izan bazen ere, RIEV, Eusko Ikaskuntza, eta beste zenbait ekintzaren bide idekitzaile izan zen eta neurri batean Euskaltzaindiak ere bere partea zor dio.